

نقش زکات در کاهش فقر از منظر روایات شیعه

بشری زنبوری^۱

چکیده

تحقیق پیش رو «نقش زکات در کاهش فقر از منظر روایات شیعه» می باشد. زکات یکی از واجبات دین می باشد که اسلام تاکید زیادی بر آن دارد، به همین دلیل از ارکان اسلام شمرده شده است. وقتی یک امری توسط خداوند واجب می شود به این دلیل است که این امر مهمی است که نقش گسترده ای دارد، بنابراین از راه های کاهش فقر در جامعه پرداختن زکات اموال می باشد. هدف در این مقاله بیان نقش زکات در کاهش فقر از منظر روایات شیعه است که به صورت کتابخانه ای گردآوری شده است. یافته های تحقیق حاکی از آن است که پرداخت زکات اموال از طرف ثروتمندان باعث ایجاد توازن طبقاتی بین فقر و ثروت می باشد و اگر تمام انسان هایی که زکات بر آن ها واجب است، زکات می دهند هیچ فقری در جهان حاکم نبوده است.

کلید واژه: اموال، زکات، فقر، ثروت.

^۱ سطح ۲، حوزه علمیه ریحانه النبی، www.boshrazanbori1367@gmail.com

مقدمه

یکی از ارکان فرعی دین اسلام زکات می باشد وقتی یک واجبی قرار داده می شود به این معناست که وجود آن اهمیت دارد و عدم انجام آن نیز پیامدهایی دارد، لذا وقتی خداوند امر زکات را واجب نموده است حتما دلیل بر آن است که میان مردم تساوی و توازن ایجاد کند و ثروتمند بالاتر از فقیر نباشد و فقری وجود نداشته باشد.

امروزه به دلیل افزایش طبقاتی خط فقر، مسئله زکات امر بسیار مهمی می باشد و لازم است که مردم جامعه به این مسئله بیشتر نظارت داشته باشند، اما با توجه به این که اکثر مردم به این مسئله توجه نداشته و در انجام آن سهل انگار کرده، بنده واجب دانسته که در مورد این موضوع تحقیق و واکاوی کرده و اهمیت این مسئله را برای عموم افراد تبیین کنیم. بنابراین هدف در این مقاله بیان نقش زکات در کاهش فقر از منظر روایات شیعه می باشد.

هر جامعه ای در آن فقر وجود دارد، و با کاوش در دلایل فقر پی بریم که یکی از دلایل فقر، عدم پرداختن به مسئله زکات است به همین دلیل در این مقاله به بیان آن می پردازیم و از این رو این مسئله مورد اهمیت و ضرورت واقع شده است.

مسئله زکات یکی از مسائلی است که با نزول قرآن و تشکیل دین اسلام پدید آمد و آن را جز واجبات و ارکان اسلام می دانند. و قرآن نیز بر آن تاکید زیادی دارد، اهل بیت (علیهم السلام) نیز عدم پرداخت زکات را یکی از دلایل وجود فقر می دانند که در این باب روایاتی وجود دارد که در متن مقاله به آن اشاره خواهیم کرد.

ما در این تحقیق در پی پاسخ به سؤالاتی از جمله (نقش زکات در کاهش فقر در روایات اهل شیعه چه می باشد، اهمیت مسئله زکات در نگرش روایات شیعه، رابطه فقر با زکات چه می باشد) است.

در رابطه با این موضوع، منابعی که با متن مقاله حاضر تشابه دارد متنوع هستند و از جمله منابعی که از آن ها برای مقاله استفاده شده عبارتند از کتاب «خمس و زکات» نوشته «محسن قرائتی» که در آن به بیان اهمیت زکات پرداخته شده و کتاب «زکات در اسلام: راه کارهای ترویج فرهنگ زکات» نوشته «فاضل

موسوی» که مؤلف در آن به بیان اهمیت و شرایط پرداخت زکات و همچنین آثار آن پرداخته و کتاب «فقر و ثروت از دیدگاه اسلام» نوشته «محمد بیستونی» که مقوله (فقر و ثروت) در این مجموعه با استناد به آیات قرآن کریم، روایات و سیره ائمه معصومین (ع) بررسی و ارزیابی می‌شود.

۱- مفهوم شناسی

۲-۱- زکات

اصل کلمه «زکاه» به معنای «رشد و نمو» است که از برکت الهی در چیزهای دنیوی و اخروی حاصل می‌شود. «کلمه «زکات» به سهم الهی که انسان مؤمن از مال خود خارج می‌کند و به فقرا می‌دهد، اطلاق می‌شود. به این دلیل است که در پرداخت آن، امید رشد و افزایش مال همراه با خیرات و برکات دارد، یا موجب تزکیه و پاکی روح پرداخت کننده می‌شود و یا از هر دو جنبه است؛ زیرا هر دو فایده در پرداخت زکات وجود دارد.^۱ بنابراین، «زکات» در لغت، به دو معنا آمده است: «یکی رشد و نمو و دیگری پاکی.»^۲

«زکات» در اصطلاح شرعی به «معنای وجوب پرداخت اندازه معینی از برخی اموال است که به حد نصابی خاص رسیده باشد. علت اینکه این واجب، زکات نامیده شده، امید به برکت یافتن مال، یا برای پاکیزه کردن نفس انسان است.»^۳

۴-۱- فقر

واژه «فقر» در لغت «به معنای تهیدستی، تنگدستی و درویشی است.»^۴

در اصطلاح به معنای «وجود نیاز ضروری که برای انسان تا زمانی که در دنیا هست عام و فراگیر است.»^۵

^۱ راغب اصفهانی، المفردات فی غریب القرآن، ص ۳۸۰.

^۲ همان، ص ۳۸۱.

^۳ ابن منظور، لسان العرب، ج ۱۴، ص ۳۵۸.

^۴ قریب، تبیین الغات لتبیین الایات، ج ۱، ص ۱۳۲.

^۵ معین، فرهنگ معین، ج ۲، ص ۱۱۴۳.

^۶ فراهیدی، العین، ج ۵، ص ۱۵۰.

۲- اهمیت و جایگاه زکات در نگرش اسلام

اهمیت زکات تا آنجاست که در قرآن به همراه نماز ذکر شده است و قبولی نماز، مشروط به پرداخت زکات است. امام باقر (علیه السلام) فرموده، خداوند زکات را مقرون به نماز نمود و فرمود: «أَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ»^۱ پس فردی که نماز را به پا دارد، اما زکات ندهد؛ گویا نماز نخوانده است.^۲

قرآن، پرداخت زکات را از موجبات سعادت‌مندی و از صفات مؤمنان رستگار شمرده است: «وَالَّذِينَ هُمْ لِلزَّكَاةِ فَاعِلُونَ» (زکات، زمینه دستیابی به رحمت پروردگار است).^۳ چنان‌که قرآن فرموده است: «وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ فَسَأَكْتُبُهَا لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَالَّذِينَ هُمْ بِآيَاتِنَا يُؤْمِنُونَ»^۴ و رحمتم همه چیز را فرا گرفته است و آن را برای آنها که تقوا پیشه کنند و زکات را بپردازند و آنها که به آیات ما ایمان می‌آورند، مقرر خواهم داشت.^۵

زکات در شمار ارکان اسلام است؛ از همین روست که قرآن درباره مشرکان فرموده است: «فَإِنْ تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ فَإِخْوَانُكُمْ فِي الدِّينِ»^۶ اگر توبه کنند، نماز را برپا دارند و زکات را بپردازند، برادر دینی شما هستند.^۷ امام باقر (علیه السلام) فرموده است: «اسلام بر پنج چیز استوار گشته است: نماز، زکات، حج، روزه و ولایت»^۸ امیرمؤمنان (علیه السلام) نیز زکات را موجب نزدیک شدن به خداوند و کفاره گناهان و بازدارنده از آتش دانسته و فرموده است: «به یقین پرداخت زکات و اقامه نماز، عامل نزدیک شدن مسلمانان به خداست. پس آن کس که زکات را با رضایت خاطر بپردازد، کفاره گناهان او می‌شود و بازدارنده و نگهدارنده انسان از آتش جهنم است. پس نباید به آنچه پرداخته است، با نظر حسرت نگاه کند

^۱ بقره، ۴۳.

^۲ حرعاملی، وسائل الشیعه، ج ۹، ص ۲۲.

^۳ مؤمنون، ۴.

^۴ اعراف، ۱۵۶.

^۵ توبه، ۱۱.

^۶ حرعاملی، وسائل الشیعه، ج ۱، ص ۱۳.

و برای پرداخت زکات افسوس خورد؛ زیرا آن کس که زکات را از روی رغبت نپردازد و انتظار بهتر از آنچه را پرداخته، داشته باشد؛ به سنت پیامبر (صلی الله علیه و آله) نادان است و پاداش او اندک و عمل او تباه و همیشه پشیمان خواهد بود.^۱

با توجه به اینکه اسلام به صورت یک مکتب صرفاً اخلاقی و یا فلسفی و اعتقادی ظهور نکرد، بلکه به عنوان یک آئین جامع که تمام نیازمندی های مادی و معنوی در آن پیش بینی شده، پا به عرصه ظهور گذاشت و نیز با توجه به اینکه اسلام، از همان عصر پیامبر (صلی الله علیه و آله) با تاسیس حکومت همراه بود و همچنین با توجه به اینکه اسلام توجه خاصی به حمایت از محرومان و مبارزه با فاصله طبقاتی دارد، روشن می شود که نقش بیت المال و زکات که یکی از منابع درآمد بیت المال است؛ از مهمترین نقش ها است.^۲

شکی نیست که هر جامعه ای دارای افرادی از کار افتاده، بیمار، یتیمان بی سرپرست، معلولین و امثال آنها می باشد که باید مورد حمایت قرار گیرند و نیز برای حفظ موجودیت خود در برابر هجوم دشمن، نیاز به سربازان مجاهدی دارد که هزینه آنها از طرف حکومت پرداخته می شود. به همین دلیل در اسلام مساله زکات که در حقیقت یک نوع مالیات بر درآمد و تولید و مالیات بر ثروت را کد محسوب می شود؛ از اهمیت خاصی برخوردار است، تا آنجا که در ردیف مهمترین عبادات قرار گرفته است. حتی در روایات اسلامی می خوانیم که اگر حکومت اسلامی از شخص یا اشخاصی، مطالبه زکات کند و آنها در برابر حکومت، ایستادگی کنند و سرباز زنند، مرتد محسوب می شوند و در صورتی که اندر زها در مورد آنها سود ندهد، توسل به نیروی نظامی در مقابل آنها جایز است.^۳

در روایتی از امام صادق (علیه السلام) آمده است که: «من منع قیراطا من الزکاة فلیس هو بمومن، و لا مسلم، و لا کرامة» «کسی که یک قیراط از زکات را نپردازد نه مؤمن است و نه مسلمان و ارزشی

^۱ نهج البلاغه، خطبه ۱۹۹.

^۲ قرائتی، خمس و زکات در اسلام، ص ۴۰.

^۳ همان، ص ۴۱.

درهمی را انفاق نمی‌کند؛ مگر اینکه خدا عوضش را به او می‌دهد»^۱ دلیل این فزونی و نموّ این است که زکات، شکر بهره‌مندی از اموال است و شکر نعمت بر اساس وعده قرآن، موجب زیاد شدن نعمت است.

۶-۲-۲- از بین بردن فقر

یکی از آسیب‌های جدی و خطرناک اجتماعی که عامل بسیاری از ناهنجاری‌های اجتماعی به شمار می‌آید، فقر است. از آن‌جا که برخی مفاسد مانند سرقت، خیانت و ... در فقر ریشه دارند، با فقرزدایی می‌توان از بخش گسترده‌ای از این مفاسد کاست. زکات که سهم فراوانی از درآمد مردم را دربرمی‌گیرد، در جهت رفع فقر می‌تواند اثر شگرف داشته باشد و در اصل یکی از حکمت‌های تشریع حکم وجوب زکات، همین مسئله بوده است.^۲

در برخی روایات، هدف از تشریع زکات زدودن فقر اعلام شده است. یحیی بن سعید می‌گوید: «عمر بن عبدالعزیز مرا برای دریافت زکات به آفریقا فرستاد، پس از جمع‌آوری زکات فقیری را که به او زکات پرداخت کنم، نیافتم؛ از این رو بردگانی را خریدم و آنها را آزاد کردم.»^۳ این نیافتن فقیر، نشان‌دهنده نقش زکات در از بین بردن فقر است.

امیرمؤمنان (علیه السلام) در فرمان خویش به مالک اشتر سهم نیازمندان را در بیت‌المال یادآور می‌شود و می‌فرماید: «خدا را، خدا را، در نظر آور در خصوص طبقات پایین و محروم جامعه که هیچ چاره‌ای ندارند، از زمین گیران، نیازمندان، گرفتاران و دردمندان. همانا در این طبقه محروم و گروهی خویشان داری می‌کنند و گروهی به گدایی دست نیاز بر می‌دارند؛ پس برای خدا پاسدار حقی باش که خداوند برای این طبقه معین فرموده است. بخشی از بیت‌المال و بخشی از غله‌های زمین‌های غنیمتی اسلام را در هر شهری به

^۱ کلینی، الکافی، ج ۲، ص ۴۸۶.

^۲ موسوی، زکات در اسلام، ص ۴۰.

^۳ القرضاوی، فقه الزکاه، ج ۲، ص ۶۲۰.

طبقات پایین اختصاص ده؛ زیرا برای دورترین مسلمانان همانند نزدیک‌ترین آنان سهمی مساوی وجود دارد و تو مسئول رعایت آن هستی.^۱

این تدبیر به مسلمانان اختصاص ندارد؛ زیرا یکی از اهداف اقتصاد اسلامی، تأمین همیشگی معیشت نیازمندان حتی کافران ذمی است. «امیرمؤمنان (علیه السلام) بر پیرمردی درمانده که گدایی می‌کرد، گذشت. حال او را جویا شد، گفتند: مردی نصرانی است امیرمؤمنان (علیه السلام) فرمود: تا جوان بود، از او کار کشیدید؛ اکنون که پیرمرد و درمانده شده است، او را طرد نموده‌اید. هزینه او را از بیت‌المال بدهید»^۲ زکات نیز در همین راستاست؛ زیرا فقرا، مسکینان، در راه ماندگان و بدهکاران ناتوان از پرداخت بدهی، بخشی از مصارف زکات هستند و قرآن آن را برنامه جاودانی و همیشگی اعلام کرده است.

نتیجه

یکی از مهم‌ترین تأثیرات فقر، بوجود آوردن انحرافات اجتماعی است که با آن رابطه مستقیمی دارد. در بستر فقر شرایط مناسب بروز انحرافات اجتماعی فراهم است و نقش زمینه‌سازی برای انحرافات اجتماعی را ایفا می‌کند؛ جرم، فساد اخلاقی، نتیجه فقر است. بشر همواره در رؤیای از بین بردن فقر و ایجاد یک زندگی مطلوب بوده و به همین خاطر تلاش‌های متعددی برای مبارزه با فقر انجام داده است، اما تجویز راهکار بدون توجه به ریشه‌های مختلف فقر

^۱ شریف الرضی، نهج البلاغه، ص ۵۸۳.

^۲ طوسی، تهذیب الاحکام، ج ۶، ص ۲۹۳.

نمی‌تواند مؤثر واقع شود. در نظام اقتصادی اسلام نیز از زکات به عنوان راهکاری برای از بین بردن فقر نام برده شده است، لذا ضروری بوده به چنین بحثی پرداخته شود.

جامعه‌ای که در آن فقر، بیکاری، مشکلات معیشتی غیر قابل حل، اختلاف طبقاتی، تبعیض، شکاف طبقاتی باشد، حالت آرامش ایمانی پیدا نمی‌کند. فقر، انسان‌ها را به فساد و کفر می‌کشاند، براین اساس هدف تبیین نقش زکات در ریشه کن کردن فقر بوده است.

این تحقیق نتیجه‌گیری می‌کند که بسیاری از کشورهای مسلمان می‌توانند، فقر را در جوامع خود از طریق مؤسسات زکات از بین ببرند، بنابراین در این مقاله ابتدا به بیان اهمیت زکات و فقر در اسلام و سپس نقش زکات در رویارویی با فقر و آثار زکات که از جمله آن: مصونیت از عذاب، نمو مال و مهمترین آن‌ها که در مقاله حاضر به بحث آن پرداختیم، از بین بردن فقر می‌باشد. به نظر می‌رسد که زکات مهمترین مرحله برای مبارزه با فقر باشد.

منابع و مأخذ

*قرآن

*نهج البلاغه

الف) کتب فارسی

۱- انصاری، فاطمه، نقش زکات در بنیه مالی حکومت اسلامی، تهران: مه قلم، چاپ اول، ۱۳۹۷ ش.

- ۲- بیستونی، محمد، فقر و ثروت از دیدگاه اسلام، چاپ اول، تهران: همگامان چاپ، ۱۳۷۷ ش.
 - ۳- شریف الرضی، محمد بن حسین، نهج البلاغه، ترجمه محمد دشتی، قم: مشرقین، چاپ دوم، ۱۳۷۹.
 - ۴- فراهانی فرد، سعید، نگاهی به فقر و فقرزدایی از دیدگاه اسلام، تهران: کانون اندیشه جوان، چاپ دوم، ۱۳۸۷ ش.
 - ۵- قرائتی، محسن، خمس و زکات در اسلام، تهران: محسن، مرکز فرهنگی درس هایی از قرآن، چاپ اول، ۱۳۸۲ ش.
 - ۶- معین، محمد، فرهنگ معین، ج ۲، تهران: انتشارات امیر کبیر، چاپ شانزدهم، ۱۳۷۹ ش.
 - ۷- موسوی، فاضل، زکات در اسلام، قم: دفتر عقل، چاپ اول، ۱۳۸۸ ش.
- ب) کتب عربی
- ۸- ابن بابویه، محمد بن علی، الخصال، جلد ۲، تهران: علمیه اسلامی، چاپ دوم، ۱۳۸۱ ش.
 - ۹- _____، ثواب الاعمال، جلد ۱، قم: دارالرضی، چاپ سوم، ۱۴۰۶ ق.
 - ۱۰- _____، من لایحضره الفقیه، جلد ۲ و ۳، قم: النشر الاسلامی، چاپ سوم، ۱۴۰۴ ق.
 - ۱۱- ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، جلد ۱۴، بیروت: دارالفکر، چاپ سوم، ۱۴۱۴ ق.
 - ۱۲- بخاری، ابی عبدالله محمد بن اسماعیل، الجامع الصحیح، جلد ۲، بیروت: دارالفکر، چاپ اول، ۱۴۲۲ ق.
 - ۱۳- حاکم نیشابوری، محمد بن عبدالله، مستدرک، جلد ۱، بیروت: دارالکتب العلمیه، چاپ نهم، ۱۴۱۱ ق.
 - ۱۴- حر عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعه، جلد ۱ و ۲، قم: آل البیت، چاپ سوم، ۱۴۰۹ ق.
 - ۱۵- راغب اصفهانی، حسین بن محمد، المفردات فی غریب القرآن، بیروت: دارالعلم، چاپ اول، ۱۴۱۲ ق.
 - ۱۶- طوسی، محمد بن حسن، تهذیب الاحکام، جلد ۶، تهران: دار الکتب الاسلامیه، چاپ اول، ۱۴۰۷ ق.
 - ۱۷- فراهیدی، خلیل بن محمد، العین، قم: نشر هجرت، چاپ دوم، ۱۴۱۰ ق.
 - ۱۸- فیومی، احمد، المصباح المنیر، جلد ۱، قم: مؤسسه دار الهجرة، چاپ دوم، ۱۴۰۵ ق.
 - ۱۹- قرضاوی، یوسف، فقه الزکاه، بیروت: مؤسسه الرساله، چاپ دوم، ۱۹۹۹ م.

- ۲۰- قریب، محمد، تبیین الغات لتبیین الایات، جلد ۱، تهران: بنیاد، چاپ اول، ۱۳۶۶ ش.
- ۲۱- کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، جلد ۲، تهران: دار الکتب الاسلامیه، چاپ اول، ۱۴۰۷ ق.
- ۲۲- مجلسی، محمدباقر، بحار الانوار، جلد ۹۶، تهران: اسلامیه، چاپ چهارم، ۱۳۸۶ ش.
- ۲۳- محمدی ری شهری، محمد، میزان الحکمه، جلد ۸، قم: دارالحديث، چاپ سوم، ۱۳۸۶ ش.
- ۲۴- نجفی جواهری، محمدحسن، جواهر الکلام، جلد ۱۵، بیروت: دار حیات التراث، چاپ هفتم، ۱۳۶۲ ش.
- ج) مقالات
- ۲۵- اصغری، محمود، «نقش زکات در تولید ثروت»، فصلنامه پژوهش های اسلامی، شماره ۱، ۱۳۹۶.
- ۲۶- زین العابدین، طیب، «زکات و کاهش فقر در جهان اسلام»، فصلنامه مشکوه، شماره ۵۸، ۱۳۸۸.